

МАТЕРІАЛИ

УДК [78.03:929](477.83/.86)«19»(044)

DOI <https://doi.org/10.32782/2224-0926-2025-2-53-12>

Горак Яким Романович
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри теорії музики,
Львівська національна музична академія імені М.В. Лисенка;
старший науковий співробітник,
Меморіальний музей С. Людкевича у Львові
<https://orcid.org/0000-0003-0707-8751>

**ЕПІСТОЛЯРНІ КОНТАКТИ РОДИН ЛЕВИЦЬКИХ
ЗІ СТАНІСЛАВОМ ЛЮДКЕВИЧЕМ**

Серед збереженого корпусу листування до Станіслава Людкевича, який зберігається у фондовій добірці Меморіального музею композитора у Львові, назагал нараховується 16 листів від сімох різних кореспондентів із прізвищами «Левицький» чи «Левицька». З них для публікації обираємо добірки листів від Зоні Левицької (Заморової), Стефанії Савицької, Людмили Левицької, Модеста Левицького. Зазначені автори листів невідомі (або маловідомі) навіть у наукових музикознавчих колах, а тим більше широким колам суспільності. Попри різноманіття їхніх життєвих доль, сфер і географії діяльності, усі вони приблизно в один час (на початку другого десятиліття ХХ століття) контактували зі Станіславом Людкевичем. Ці контакти не ставали предметом окремого дослідження, оскільки в основному були принагідними, ситуативними, поодинокими, а тому в життєписах С. Людкевича про них не згадується.

I.

Інформація про Зоню (Софію) Левицьку (Заморову) обмежується лише принагідними згадками в різних виданнях¹. Зоня Левицька² – донька священика Софрона Левицького

¹ Енциклопедичну довідку про З. Левицьку з окремими неточностями містить дослідження Петра Арсенича про родину Шухевичів (Арсенич П. Рід Шухевичів. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. С. 91) і ювілейна книга пам'яті «Український інститут для дівчат у Перемишлі» (Дрогобич, 1999). Про З. Левицьку згадується в текстах опублікованої «Книги протоколів Музичного товариства імені Миколи Лисенка» (Тернопіль : Астон, 2014), а в коментарях до цього видання подана про неї енциклопедична довідка. В іменному покажчику до другого тому праць С. Людкевича Зоню Левицьку вказано двічі з різними ініціалами імені – «С.» (Софія) і «З.» (Зоня), причому під ініціалом «С.» через непорозумінням включені покликання на сторінки, де згадується тезка Зоні Левицької з іншої родини Левицьких – скрипалька Стефанія Левицька (рідна сестра піаністки й педагога Галини Левицької). У науковому апараті книги про Зоню Левицьку не подано жодної інформації. Істотно збагачують висвітлення фактів біографії піаністки спогади її доньки Марти Замори п. з. «Півстоліття дороги до правди», які 2005 р. були опубліковані у 33-ому випуску журналу «Україна. Наука і культура». У мемуаристичному викладі із залученням покликань на документи спогади змальовують трагічну тяжку долю сім'ї З. Левицької. Тут заторкуються й окремі факти взаємин піаністки з композитором.

² За надання матеріалів про З. Левицьку й цінні фактичні уточнення складаємо подяку нащадкові родини З. Левицької професорці ЛНМА ім. М. Лисенка Наталії Борисівні Кашкадамовій.

(1860–1932)³ і Євгенії Шухевич (1865–1946) – рідної сестри дослідника Гуцульщини Володимира Шухевича⁴. Зоня народилася 3 червня 1886 р. в селі Стриганці, Товмацького повіту, теперішньої Івано-Франківської області⁵. 1906 р. З. Левицька закінчила навчання в Дівочому інституті в Перемишлі⁶. За іншим джерелом, початкову освіту Зоня отримала вдома, а в Перемишльському інституті навчалася в 1902–1906 рр.⁷

Н. Толошняк та Л. Ничай подають, що в 1905–1906 рр. З. Левицька працювала педагогом фортепіано вищих класів у Музичній школі при «Станіславівському Бояні»⁸, однак не підтверджують документально цієї інформації. Школа, про яку йдеться, функціонувала в Станіславі з 1902 р. за участі Д. Січинського, Є. Якубовича, В. Безкоровайного. Згодом, 1921 р., стараннями тодішнього директора школи Осипа Залеського цю школу було перетворено на Станіславівську філію Вищого музичного інституту.

Після завершення навчання в Перемишлі З. Левицька перебралася до Львова, де навчалася як піаністка у Вищому музичному інституті в класі Марії Криницької та як співачка в класі Софії Козловської. Навчання Зоні в інституті припадає на час інтенсифікації студентського руху, пов'язаного із суспільно-національними питаннями: убивством галицького намісника студентом Мирославом Січинським у 1908 р., з подіями боротьби за український університет у Львові, яка почалася ще з початком століття, але тепер сягнула найбільшої гостроти й результатів. Безпосередньої участі в цих подіях С. Левицька не брала, однак ще з перемишльських років товаришувала з М. Січинським. 1910 р. у боротьбі за університет дійшло до збройних сутичок, у яких загинув український студент Адам Коцко. Відбулося віче студентів, у якому брав участь її наречений і приятель А. Коцка Теодор Замора (майбутній чоловік Зоні, з яким вона познайомилася ще в Перемишлі). Окремі учні Вищого музичного інституту внаслідок цих подій потрапили під судовий процес (так званий «процес 101»), керівництво інституту клопоталося їх підтримкою.

М. Замора зазначає, що її мама закінчила навчання в інституті 1909 р. Однак цьому суперечать наявні документальні матеріали – «Книга протоколів» Виділу Музичного товариства ім. М. Лисенка та збережена в Кабінеті історії музики ЛНМА ім. М. Лисенка колекція програмок учнівських пописів у Вищому музичному інституті. Обидва джерела дають підстави стверджувати, що в інституті З. Левицька вчилася щонайменше до 1912 року. Згадки про ученицю З. Левицьку в «Книзі протоколів» свідчать про

³ За даними Дмитра Блажейовського, Софрон Левицький, висвячений 1883 р., працював помічником (асистентом) священника в Петриліві (повіт Товмач, 1886–1887), потім священником у Кричці (повіт Богородчани, 1887–1892), Стриганцях (повіт Товмач, 1892–1909), Більчі Золотому (повіт Борщів, 1909–1914), Стриганцях (повіт Станіславів 1923–1932). (Блажейовський Д. Історичний шематизм Станіславівської єпархії від її заснування до початку Другої світової війни (1885–1938). Львів : Місіонер, 2002. С. 327). Дослідник, фіксуєючи в праці посади священників на місці їх служіння, не вказує Софрона Левицького парохом Стриганець.

⁴ Арсенич П. Рід Шухевичів. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. С. 91.

⁵ У дослідженні П. Арсенича роком народження З. Левицької подано 1889 рік. У виданні «Український інститут для дівчат у Перемишлі (1895–1995). Ювілейна Книга Пам'яті до 100-річчя заснування» (Дрогобич : Відродження, 1995. С. 115) зазначена дата народження З. Левицької 27 червня 1889 р. За свідченням нащадків родини З. Левицької, 1889 рік як дата народження було помилково в паспорті, допущеною радянською паспортисткою.

⁶ Замора М. Півстоліття дороги до правди. С. 234.

⁷ Український інститут для дівчат у Перемишлі (1895–1995). Ювілейна Книга Пам'яті до 100-річчя заснування / редкол. І. Гнаткевич, І. Дзядик-Сухорська та ін. Дрогобич : Відродження, 1995. С. 115.

⁸ Толошняк Н., Ничай Л. Діяльність Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Станіславі. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Мистецтвознавство»*. Івано-Франківськ, 2000. Вип. II. С. 23.

настільки високу її успішність в музичному навчанні, що керівництво інституту протягом 1907–1910 рр. щорічно звільняло її від оплати за навчання. Про це говорять протоколи засідань Виділу товариства 25 жовтня 1907 р.⁹, 23 вересня 1908 р.¹⁰, 27 січня 1909 р.¹¹, 14 вересня 1910 р.¹². У звіті з діяльності Вищого музичного інституту за 1911 р., який долучений до протоколу засідання Виділу 21 жовтня 1911 р., указувалося, що З. Левицьку звільнено від оплати 280 корон за навчання в інституті¹³. Програмки пописів дають картину доволі інтенсивних, щорічних виступів З. Левицької і як солістки-піаністки, і в складі камерного ансамблю. Ось хронологія її виступів, узагальнена з програмок:

8 березня 1908 р. – в тріо з О. Барвінським скрипалем і віолончелістом Пасичинським виконувала «Баркаролу» П. Чайковського;

25 червня 1908 р. грала ноктюрн f-moll Ф. Шопена сольо й «Анданте з варіаціями» Р. Шумана на два фортепіано (разом з О. Яцишинівною);

16 грудня 1908 р. виконувала полонез cis-moll Ф. Шопена;

6 лютого 1910 р. виконувала другу й третю частини сонати Л. Бетовена c-moll (не вказано якої);

на річному пописі 25 червня 1910 р. виконувала «Дитячі сцени» Р. Шумана);

на річному пописі за 1910–1911 н. р. (дата на програмці не вказана) виконувала Експромт В-dur Ф. Шуберта;

на пописі 4 лютого 1912 р. грала етюд І. Мошелеса.

Виступи обдарованої учениці привернули увагу С. Людкевича, який у той час ще мешкав і працював у Перемишлі, але часто навідувався до Львова. Зокрема, С. Людкевич слухав З. Левицьку, на той час ученицю 8 класу інституту, на річних пописах учнів Вищого музичного інституту за 1908–1909 рр., які відбулися 2 червня 1909 р. Учениця виконувала тоді Рондо G-dur Л. Бетовена (мабуть, з ор. 51). В опублікованій рецензії на концерт п. з. «З музичних пописів» С. Людкевич зазначив: «На особливу увагу заслуговує «Rondo» G-dur Бетховена, твір, що ставить поважні технічні труднощі до поборення і вимагає ще поважнішого розуміння музики. У совісім опрацюванні п. Софії Левицької твір сей вийшов у цілоти (поминувши деякі случайні манкаменти в середній частині) бездоганно, зовсім подібний до взірців, у яких можна почути його на концертах звісних фахових піаністів»¹⁴ (курсив С. Людкевича. – Я. Г.).

Після приїзду С. Людкевича до Львова 1910 р. і затвердження його на посаді директора Вищого музичного інституту С. Левицькій як успішній учениці запропонували педагогічну роботу в інституті – ведення класу фортепіано для скрипалів (що нині називалося б класу загального фортепіано). Протокол засідання Виділу Музичного товариства ім. М. Лисенка від 2 жовтня 1911 р. свідчить: «8. Поручено п[ані] Зоні Левицькій яко провідній учителці науки фортепяну для учеників – скрипаків, для яких фортепян є побічними предметом, в ціні 2 К[орони] за годину. 9. Принято двох академиків [студентів

⁹ Книга протоколів Музичного товариства імені Миколи Лисенка / підготовка текстів, вст. стаття і коментарі Я. Горака. Тернопіль : Астон, 2014. С. 94.

¹⁰ Книга протоколів Музичного товариства імені Миколи Лисенка / підготовка текстів, вст. стаття і коментарі Я. Горака. Тернопіль : Астон, 2014. С. 122.

¹¹ Книга протоколів... С. 125.

¹² Книга протоколів... С. 139.

¹³ Книга протоколів... С. 161.

¹⁴ Людкевич С. З музичних пописів. Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи / упоряд., редакція, примітки З. Штундер. Львів : Видавництво М. Коць, «Дивосвіт», 2000. Т. 2. С. 432.

університету. – Я. Г.] на науку гармонії і на фортепяновий курс п[ані] Левицької яко науку доповняючу»¹⁵. У «Звіті секретаря з діяльності виділу від 17.XI 1910 – 22.X. 1911» ще раз стверджується працевлаштування С. Левицької: «13. Поручено науку на фортепяні для учеників-скрипаків, для яких форт[епіано] є побічним предметом, п[ані] Зоні Левицькій за ремунерацією (винагорода, платня – Я. Г.) 32 К[орони] місячно»¹⁶. Паралельно впродовж 1910/1911 навчального року З. Левицька викладала фортепіано в Перемишльському інституті для дівчат¹⁷.

За спогадами, З. Левицька екстерном склала екзамени у Львівську консерваторію¹⁸, хоча не уточнюється, у яку саме. Ішлося, мабуть, не про складання екзаменів у консерваторії щодо навчання (чи закінчення навчання) у ній, а лише про кваліфікаційний екзамен на право викладання музики в музичних школах перед комісією, складеною переважно з професорів консерваторії, як це було тоді прийнято. Це стверджує збережена машинописна копія свідоцтва (з датою 19 травня 1911 р.) З. Левицької, підписаного професорами львівської Консерваторії Польського музичного товариства.

Зоня Левицька (Заморова)

Навчання й робота в Перемишльському інституті для дівчат, а потім і Вищому музичному інституті у Львові не могли оминати її контактів із С. Людкевичем, діяльність якого в ті роки тісно була пов'язана із зазначеними інституціями (з Перемишльським інститутом – у 1908–1910 рр.). Виявом їхнього спілкування була й цитована рецензія С. Людкевича на учнівський попис за участі З. Левицької, задокументована протоколами присутність С. Людкевича на всіх згаданих засіданнях виділу Музичного товариства після 1910 р., де йшлося про З. Левицьку. Про симпатію до талановитої учениці свідчить

¹⁵ Книга протоколів... С. 152.

¹⁶ Книга протоколів... С. 157.

¹⁷ VIII Звіт дирекції ліцея Руского Інститута для дівчат в Перемишлі з правами державних шкіл за рік шкільний 1910/11. Перемишль : З друкарні гр. кат. «Капітули», 1911. С. 16.

¹⁸ Замора М. Півстоліття дороги до правди. *Україна. Наука і культура* / редкол. А. Шпак (голова редакційної ради), В. Гура (худ. редактор, заст. головн. Редактора), В. Кремень, О. Сергієнко (гол. ред.) та ін. Вип. 33. Київ, 2005. С. 168.

принагідна згадка М. Замори в спогадах про даровані композитором З. Левицькій після концертних виступів букети троянд¹⁹. Природно, що, крім безпосередніх особистих контактів, мало місце й епістолярне спілкування між ними.

Серед домашнього архіву С. Людкевича, що нині зберігається у фондах Меморіального музею композитора у Львові, збереглося 5 листів З. Левицької до С. Людкевича за 1910–1922 рр. (з перервами), з них перші чотири підписані прізвищем «Левицька», останній, п'ятий, – прізвищем «Замора». Листи, писані на листівках і поштових картках, невеликі за обсягом і суто ділові, однак не позбавлені вказівок на творчу співпрацю.

У листі від 5 січня 1911 р. авторка вказує, що не виконувала солоспів С. Людкевича «Піду від Вас» і прагне виконати щось із його творів на концерті, проведення якого планується товариством «Просвіта» на 13 лютого 1911 р., тому просить про надіслання якогось твору для виконання. Невідомо, чи й чим відгукнувся композитор, але сам лист цінний як документ вокально-виконавської діяльності З. Левицької, про що годі знайти якісь документальні вказівки.

У 1912 р. С. Левицька закінчила Вищий музичний інститут у Львові. Однак, чи завершився разом із цим і період роботи в цьому закладі, достеменно невідомо. Протокол Надзвичайних загальних зборів Музичного товариства ім. М. Лисенка фіксує її присутньою на цих зборах²⁰, однак не вказує, була вона на них як педагог інституту чи тільки як позальвівський член (гість) товариства. Останнє цілком імовірно, з огляду на те що 12 серпня 1912 р. у с. Більчі Золотому Борщівського повіту З. Левицька взяла шлюб із випускником Львівського університету Теодором Заморою (1887–1932). Мабуть, лист до С. Людкевича від 6 жовтня 1912 р., у якому йдеться про «стилізацію» звернення до «Світлого Виділу» допомогти щодо місця праці, написаний у контексті цих подій.

Чоловік Софії – Теодор Замора – навчався в Перемишльській гімназії, де курс української мови й літератури проходив під керівництвом С. Людкевича²¹. Відтак Т. Замора навчався у Львівському університеті, по закінченні якого працював педагогом у Яворівській гімназії ім. О. Маковея. З початком Першої світової війни Зоня гостювала в сестри в с. Пороги (нині Івано-Франківської області). Унаслідок воєнних подій вона опинилася роз'єднаною з чоловіком фронтом і взимку 1914–1915 рр. через фронт пробивалася додому. Т. Замора із сім'єю виїхав до Городенки, де впродовж 1916–1919 рр. працював на посаді вчителя математики в приватній українській гімназії ім. Т. Шевченка в Городенці.

Весною 1919 р. Т. Замора вступив до Галицької армії, воював потім у складі УГА, ЧУГА, був головою Тернопільського ревкому в часи Галицької Соціалістичної Республіки. Софія з дітьми знову ж залишилася сама.

З відкриттям у 1921 р. за сприяння С. Людкевича й силами О. Залеського в Станіславові філії Вищого музичного інституту З. Левицька працює в ній педагогом фортепіано та солоспіву. Як педагога філії зазначає її О. Залеський у спогадах²². Професіоналізм вокального класу З. Левицької звернув у ті роки увагу С. Людкевича. У рецензії «Попис елевів Музичного інституту в Станіславові» на попис учнів Станіславівської філії

¹⁹ Замора М. Півстоліття дороги до правди ... С. 241.

²⁰ Книга протоколів... С. 223.

²¹ Замора М. Півстоліття дороги до правди... С. 23.

²² Залеський О. З мого життя. *Альманах Станіславівської землі* : збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини / ред.-упоряд. М. Климишин. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто : Видання Центрального комітету Станіславівщини, 1985. Том II. С. 130 (НТШ, Український архів, том XXIX).

інституту, що відбувся 18 червня 1922 р., С. Людкевич писав: «Особливо цікаво і мило вражало 5 точок сольного співу (самі жіночі голоси), які всі виказували інтелігентне ведення науки проф. З. Левицькою»²³.

Н. Толошняк та Л. Ничай у статті про діяльність філії стверджують, що З. Левицька пропрацювала там лише рік, до 1922р., коли на її місце прийшла працювати Галина Лагодинська²⁴ (згодом за чоловіком Залеська). Цьому суперечить останній із відомих і збережених листів станіславівської учительки до С. Людкевича від 30 листопада 1922 р. Очевидно, у Станіславі пропрацювала З. Левицька до 1923 р. У згаданому листі З. Левицька просить композитора про надсилання вокальних творів для власного виконання на майбутньому Шевченківському вечорі, фортепіанних творів для учнівського виконання на популярних концертах. Крім того, ділиться наміром: «Хочемо також дати концертик з Ваших річий, але на се я прошу Вас вже тепер, переслати яку річ новійшу на фортеп'яні, евентуально скрипку, сольспів, дует або квартет жіночий. Вибачайте, що труджу Вас і не нарікайте дуже на мене». Невідомо, чи відгукнувся композитор, як і сумнівним видається те, що дійшло до реалізації цього наміру, але лист документує багаті й цікаві творчі плани С. Левицької-педагога у філії, з одного боку, і продовження її творчого контакту з С. Людкевичем – з іншого. Цей лист і факт нині останній із відомих контактів між ними.

1923 р. З. Левицька виїхала на проживання й працю на Радянську Україну, у Полтаву, де її чоловік із вересня 1920 р. був директором Шостої трудової школи ім. І. Франка. За спогадами Марти Замори, З. Левицька брала активну участь у мистецькому й національно-виховному житті школи: «... мама Софія Софронівна Левицька (Замора) керувала хором, драматичним гуртком, співочим, вчила і підготовлювала художнє читання, а в неробочий час, коли штатна акомпаніаторка не зобов'язана була приходити, ще й акомпанувала дітям до танців чи співу на фортепіано»²⁵. Говориться й про те, що З. Левицька музично оформляла дитячі вистави, навіть написала музику до сценізації «Лиса Микити» І. Франка. При такому напруженому графіку роботи встигала й музикувати вдома для себе, виконуючи твори Бетовена, Шопена, Гріга, Ліста²⁶.

1930 р. сім'я переїхала до Харкова, де Т. Замора став завідувачем 18-ї трудової школи в Харкові. 1931 р. його вперше арештували в Харкові, звинувачуючи в причетності до антирадянської підпільної організації «Український національний центр», а після звільнення через рік його було позбавлено права жити й працювати в Україні. Подружжя, маючи двох дітей – Євгена й Марту, мусило мешкати роз'єднано: Зоня – у Харкові, Теодор – у Белгороді.

1937 р., у день срібного весілля, Т. Замору було арештовано вдруге й разом із дружиною. Чоловіка розстріляли 19 грудня того ж року, а Зоню після двох років тримання в тюрмі, 1939 р., заслали на 5 років у Казахстан. За спогадами доньки, З. Левицька «як дружина ворога народу засуджена до п'яти років висилки, повністю їх відбула, працюючи спочатку на тяжкій фізичній роботі, а згодом – музичним вихователем в дитячому будинку, і в 1942 році з'єдналася зі мною на Уралі, де я була в евакуації. До своєї смерті весь

²³ Людкевич С. Попис елевів Музичного інституту в Станіславі. *Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи / упоряд.*, редакція, примітки З. Штундер. Львів : Видавництво М. Коць «Дивосвіт», 2000. Т. 2. С. 473.

²⁴ Толошняк Н., Ничай Л. Діяльність Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Станіславі. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Мистецтвознавство»*. Івано-Франківськ, 2000. Вип. II. С. 33–34.

²⁵ Замора М. Півстоліття дороги до правди... С. 168.

²⁶ Замора М. Півстоліття дороги до правди... С. 174.

час жила з нами. Померла у Львові в 1979 році»²⁷. Спогади не конкретизують, де саме на Уралі перебувала З. Левицька, як також не вказують її долі між 1942 і 1979 роками. З іншого джерела стає очевидно, що між Уралом і Львовом З. Левицька короткочасно проживала ще в декількох містах. Зокрема, у «1937–1942 рр. вона перебувала в м. Аральське Море (Казахстан), працювала на різних роботах. 1943–1944 рр. проживала у поселенні Луньєвка Пермської обл., 1944–1946 рр. – у Харкові, 1945 – 1947 рр. у Коломиї, де працювала викладачем фортепіано у дитячій музичній школі. З 1948 р. – у Львові»²⁸.

II.

Українська громадська діячка, активістка жіночого руху Стефанія Савицька (за чоловіком Матчак, 1891–1977) не належала до родин Левицьких, однак у суспільно-політичній історії Галичини вона відома як довголітня й близька сподвижниця Ольги Левицької (за чоловіком Басараб, 1889–1924) – громадської діячки, організатора жіночої чоти УСС, дипломата УНР і ЗУНР, розвідниці. Вони познайомилися ще в часі навчання в Українському дівочому інституті в Перемишлі, а згодом проживали у Львові на одній квартирі, де 1923 р. їх було арештовано, звинувачено у шпигунстві на користь Німеччини й більшовицької України, ув'язнено у львівській в'язниці. Як відомо, Ольгу Басараб згодом знайшли повішаною в тюрмі, а Стефанія Левицька 1924 р. була випущена з арешту й згодом розвинула значну громадську діяльність спочатку в Галичині (як членкиня «Союзу Українок», засновниця кооперативи «Українське народне мистецтво» й засновниця журналу «Нова Хата»), а згодом у США (як редакторка журналу «Союз Українок Америки»). Її лист із Перемишля до С. Людкевича як «добродія людскости», датований 20 жовтня 1910 р., стосується полагодження справи працевлаштування на вчительську посаду Ольги Левицької (Басараб) через «Крайовий Шкільний Союз». Унікальність листа двояка: він, з одного боку, документує контакти С. Людкевича зі С. Савицькою, а з іншого – свідчить про дотичність композитора до долі Ольги Басараб – факту досі зовсім невідомого.

Людмила Левицька (Савицька)

²⁷ Загора М. Півстоліття дороги до правди... С. 215.

²⁸ Український інститут для дівчат в Перемишлі (1895–1995). Ювілейна Книга Пам'яті до 100-річчя заснування / редкол. : І. Гнаткевич, І. Дзядик-Сухорська та ін. ; упоряд., вст. сл. І. Гнаткевича. Дрогобич : Відродження, 1995. С. 115.

Про Людмилу Левицьку (за чоловіком Савицьку) годі знайти хоч якусь інформацію серед наявних довідникових видань митців чи музикантів. У передмові до видання листування родини Грушевських його упорядниці Марія Магунь серед родини дружини Михайла Грушевського – Марії Вояковської – називає її старшу сестру Олімпію Вояковську, яка була одружена з Олександром Левицьким, і дітей від цього шлюбу: сина Модеста, доньок Стефанію, Людмилу, Ольгу, Марту й Ганнусю. Авторка передмови пише: «У листуванні згадується ще одна донька Олімпії і Олександра Левицьких – Людмила, котра вийшла заміж за отця – катехита Йосипа Савицького. Отримала добру освіту, викладала музику, вчила гри на фортепіано. [...] По смерті мужа, котрий страждав від астми, після Другої світової війни Людмила із сином Зиновієм виїхали на еміграцію до США, де у неї народилося ще двійко онуків – Юрій та Анізія (Гандзя), котрі не забувають свої славні родові корені»²⁹. У додатку до цитованого видання запропоноване родовідне дерево Савицьких, у якому вказані й дати життя Людмили Савицької: 1879 – 30 травня 1953. Серед виданого Державним меморіальним музеєм Михайла Грушевського у Львові комплекту листівок «о. Олександр і Олімпія Левицькі» є листівка з фотографією Людмили Левицької, однак вказана інша дата народження – 1 жовтня 1881 року. Таким чином, Л. Левицька доводиться племінницею дружини видатного історика й автора «Історії України-Руси», а також рідною сестрою хорового диригента, юриста за фахом Модеста Левицького.

Доступні документальні джерела дають змогу додати ще деякі факти до біографії Людмили Левицької. Зокрема, вона була однією з перших педагогів фортепіано у відкритій 1902 р. при Інституті для дівчат у Перемишлі музичній школі. Про це свідчить опублікований «Звіт Виділу Товариства «Руский Інститут для дівчат в Перемишлі за рік 1902», у якому зазначається: «Важним етапом на дорозі дальшого розвитку Інститута в минулому році було переведення організації школи музичної. Директором тої школи іменовано п. Кароля Лепянку, котрий щиро взяв ся за повірене єму діло. В порозумінню з відділом поділив учениці після степеня образования в музиці, іменно тих, що учились гри на фортепіані, на відділи і приділив їх поміж чотири учительки п. А. Величківну, п. Л. Левицьку, п. Е. Ціпановську і паню К. Кміцикевичеву. (В біжучім році шкільнім прибула до тих сил яко пята учителька п-а Окуневска, учениця консерваторії віденської). Яко засаду поставлено, що кожда учениця грає сама під доглядом учительки $\frac{1}{4}$ години щодня, але крім того через $\frac{3}{4}$ години прислухуєсь грі товаришок свого відділу і в той спосіб користає кожного дня з цілої години науки»³⁰. Такі «Звіти Виділу» товариства, як оцей цитований, видавалися щороку, у кожному з них окремою рубрикою наводилися списки працюючих у відповідному році вчителів (у т. ч. музичних), а також списки учнів усіх років навчання. Ім'я Л. Левицької не з'являється в таких «Звітах» ані як учениці Інституту в попередніх роках, ані як фортепіанного педагога у виданнях наступних, після цитованого, років. У листі до С. Людкевича, говорячи про свою «кваліфікацію», Л. Левицька вважає її неповною, «бо лиш семий рік Львівської Консерваторії, але будучи через 7 літ учителькою музики в Перемишлі Інституті побралам відповідної рутини». Тож у Перемишльському дівочому інституті Л. Левицька працювала з 1906 р. і принаймні рік навчалася у Львівській консерваторії (у якій – ще потребує дослідження).

²⁹ Магунь М. Епістолярна спадщина Михайла, Марії та Катерини Грушевських. *Листування Михайла, Марії та Катерини Грушевських / упорядник М. Магунь ; науковий консультант Л. Винар. Львів : Мульти-Арт, 2008. С. 16–17.*

³⁰ Звіт Виділу Товариства «Руский Інститут для дівчат в Перемишлі» за рік 1902. Перемишль : 3 друкарні Льва Шварца, 1902. С. 5.

Чоловік Людмили Левицької, отець Йосип Савицький (1882–1943), рукопокладений на священника 1906 р., працював у Станіславівській єпархії (1907–1910), катехитом у школах Бірки (1910–1913) і Стрия (1913–1936)³¹. У 1928–1929 р. Й. Савицький був членом Стрийської філії Музичного товариства ім. М. Лисенка, що документується згадкою про нього у «Звідомленні секретаря виділу Музичного Товариства за діловий рік 1928/29» у «Книзі протоколів»³².

Власне, у зв'язку з переходом чоловіка на роботу до Стрия в 1913 році й з можливістю стати педагогом фортепіано у Стрийській філії Вищого музичного інституту мотивований єдиний збережений лист до С. Людкевича Людмили Савицької. Листа-відповіді С. Людкевича не збереглося. У фондах львівського Меморіального музею композитора є автографи двох документів очільника Стрийської філії Володимира Котовича – «Начерк розвою музичної школи в Стрию»³³ і «Звіт з діяльності філії у Стрию за 1924–1925 навчальний рік»³⁴. У першому документі подана історія Стрийської філії від часу створення в 1913 р. з докладним переліком усіх осіб, які входили до керівництва філією, і педагогів музичної школи. Серед педагогів школи після заснування філії вказані невідомі Марія та Ірина Левицькі (скоріш за все однофамільці), Людмили Савицької не вказано, отже, 1913 р. її на роботу до інституту не взяли. У другому ж документі Л. Савицьку (подана як «Савіцка») вказано як педагога: «В червні 1924 р. вибрано виділ, до котрого увійшли В. Котович jako голова, Кокольський М. jako містогорова, Н. Селезінкова, Т. Залеський і Лукавецкий jako виділові. Зараз приступлено до відновленої школи, яку перебрано від старого виділу з позісталостію касовою 16 зл[отих]. В тій цілі заангажовано п[ань] Окуневску, Савіцку, Сінгалевичеву і Барнича і Фейгля jako учителів. Директуру школи переняв В. Котович, а адміністрацію О. Новицка»³⁵.

Постать і діяльність Людмилиного брата Модеста Левицького (1873–1927) – хорошого диригента, співака, музично-освітнього діяча, юриста за фахом – висвітлена в довідкових джерелах³⁶. Із його контактів з С. Людкевичем З. Штундер у монографії про композитора вказує єдиний факт – їхню спільну участь у концертному турне членів «Академічної громади», що відбулося 7 серпня – 1 вересня 1898 р.³⁷ головним чином містами Закарпаття (так звана «угорська мандрівка»). Отже, знайомі вони були з років університетського навчання у Львові.

Збережені три листи М. Левицького до С. Людкевича, які стосуються 1913–1914 рр., є, мабуть, лише фрагментом їхнього епістолярного спілкування, яке могло початися раніше і тривати опісля. Принаймні хронологічно перший із листів за викладом і змістом свідчить, що спілкування вже триває. Інших листів чернівецького діяча до композитора поки немає, рівно ж як не вдалося поки розшукати листи-відповіді С. Людкевича.

³¹ Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832–1944). Київ : Академія, 2004. Том II : Духовенство і Релігійні Згромадження. С. 385.

³² Книга протоколів Музичного товариства ім. Миколи Лисенка (1922–1939 рр.) / підготовка текстів, коментарі, післямова Я. Горака. Львів : Апріорі, 2019. С. 149.

³³ Меморіальний музей С. Людкевича у Львові (далі – ММСЛ). Інв. № 3085.

³⁴ ММСЛ. Інв. № 3090.

³⁵ ММСЛ. Інв. № 3090.

³⁶ Медведик П. Діячі української музичної культури (Матеріали до біо-бібліографічного словника). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів : НТШ, 1996. Том ССXXXII : Праці Музикознавчої комісії. С. 505. *Митці України* : енциклопедичний довідник / за редакцією А. Кудрицького. Київ : Українська енциклопедія ім. М. Бажана 1992. С. 354.

³⁷ Штундер З. Станіслав Людкевич. Життя і творчість. Львів : Бінар-2000, 2005. Том 1 : 1879–1939. С. 114.

Листи розкривають інші, не висвітлені в згадуваній праці З. Штундер, епізоди їхнього спілкування. Вони стосувалися вже часу перебування М. Левицького в Чернівцях, де він розвинув широку музично-громадську діяльність як активний діяч «Буковинського Бояна» (1899–1913 рр., з 1903 р. він голова цього товариства), організатор в 1904 р. та викладач і директор з 1907 р. української Музичної школи ім. М. Лисенка в Чернівцях (яка функціонувала до 1916 р.), засновник в 1905 р. чернівецького «Товариства для розвитку української пісні, музики й драматичної штуки». Модест Левицький у ті роки не лише активно працював у музично-громадському житті Чернівців, й висвітлював те життя дописами в пресі (газетах «Буковина», «Нова Буковина»).

Модест Левицький

У першому ж листі, датованому 6 квітня 1913 р., М. Левицький повідомляє композитора про підготовку концерту до 52-х роковин смерті Т. Шевченка, організованого «Товариством для розвитку української пісні, музики й драматичної штуки», який має відбутися 12 квітня 1913 р. у чернівецькому «Народному Домі». За листом, підготовка концерту йде успішно, бо співаки ходять на репетиції, із запалом вивчають твори. Твори подобаються співакам, у чому автор листів визнає заслугу С. Людкевича, «бо ти уклав цілу програму і твоїх композицій буде сьпівати ся аж 4». Справді, за опублікованою напередодні програмою, у концерті прозвучали обробки С. Людкевича народних пісень для чоловічого хору «Чорна рілля ізорана» й «Ішов жовняр з війни», а також у виконанні жіночого хору хор на слова В. Пачовського «За Дорошенка нашого пана» й «Гайліки»³⁸. У другому листі, від 16 квітня 1913 р., автор з утіхою говорить про успіх концерту. В опублікованій рецензії на концерт уся заслуга успіху визнавалася М. Левицькому як організаторові й хоровому диригентові: «Рухливому голові сего товариства, п. Модестови Левицькому маємо завдячити ціле устроєне сего сьвята. Серед тяжких і напружених відносин вдало ся ему зібрати незлий хор, якого вишколенем він заняв ся і яким проводив також на концерті. Давнійше устроювало все Шевченківське сьвято тов. «Боян». Та власне партикулярна нетерпимість деяких людей, що нищить наше політичне жите,

³⁸ Оповідки, іменованя і т.п. Товариство для розвитку української пісні, музики та драм. штуки в Чернівцях... *Нова Буковина*. 191. № 24. 6 квітня. С. 3.

знищила й одиноке наше співачке товариство в Чернівцях «Боян». Послідний вдатний концерт давав «Боян» власне за головства п. Модеста Левицкого й може сей концерт спричинить ся до відновленя й «Бояна»³⁹. Про виконані на концерті твори С. Людкевича М. Левицький пише в листі 16 квітня 1913 р. композиторів: «Що до твоїх композицій, то они досить подобали ся, хоч і їх і других творів не міг я як слід виучити задля короткості часу і незіспіваного хору. При мужеськім хорі «Ішов жовняр з війни» я зробив собі таку комбінацію, що спровадивем я тромпетиста, який грав партію І-го тенора та тамбура, що вибивав такт». Цей фрагмент листа пояснює коротку оцінку виконання творів С. Людкевича в цитованій рецензії: «Найбільше подобали ся з пісень «Гайліки» Людкевича та народна пісня «Ішов жовнір» в супроводі фортепяна, бубна і труби».

1913 р. на Буковині й Галичині широко вшановували 25-ліття смерті Юрія Федьковича. Для проведення заходів до цієї дати був організований спеціальний комітет. Маючи намір ушанувати цю дату концертом, М. Левицький у двох згадуваних листах (6 і 16 квітня 1913 р.) пропонує С. Людкевичеві написати для виконання на концерті кантату чи ораторію на слова Ю. Федьковича. Композитор, серед творів якого на той момент уже було два хоріві твори на слова буковинського поета (чоловічий хор без супроводу «Як я, браття, раз сконаю» написаний 1905 р., і чоловічий хор із супроводом фортепіано «Пою коні при Дунаю», написаний 1910 р.), очевидно, відмовився від реалізації такої ідеї, і виконавці зупинилися лише на його хорі «Як я, браття, раз сконаю».

Проведення концерту планувалося попередньо на 14 червня 1913 р. у міському театрі в контексті низки урочистих імпрез – панахиді на могилі Ю. Федьковича, поході містом до «Народного Дому», участі товариства «Січ». Однак спочатку змінилося місце проведення (в «Народному Домі» замість театру)⁴⁰, а ближче до дати повідомлялося й про перенесення концерту⁴¹. Концерт відбувся 2 липня 1913 р. без планованих урочистостей. Його програму, яку організував Др. Василь Сімович, становили виклад П. Марчука про Ю. Федьковича, декламація з творів буковинського поета М. Ковердович, хор під керуванням Дмитра Дияконовича виконав твори Є. Мандичевського «Кобзарська зірниця» (мішаний хор), «Місяцю князю», «Зазулька» (обидва жіночі хори), «Золоті зорі» О. Нижанківського, «Ой по горі» І. Лаврівського, а також хор С. Людкевича «Як я браття раз сконаю». М. Левицький опублікував рецензію на концерт, де, зокрема, про твір С. Людкевича писав: «З осібна згадаю нову у нас композицію Людкевича «Як я браття раз сконаю». – В ній наслідуює композитор голосами басів дзвонене похоронних дзвонів, при чім тенори виводять похоронне голосія. Композиція дуже трудна і вимагає субтельного виконання, щоби віддати гадку композитора і викликати бажане ним вражінє. Заслуга дірігента, що потрафив сї субтельности підглядіти і виробити. Також і хор мусів вложити дуже багато праці, щоби дірігент міг ним орудувати після своєї волі»⁴².

В останньому з листів до С. Людкевича висвітлюються клопоти автора листа як директора Музичної школи ім. М. Лисенка в Чернівцях. М. Левицький інформує про те, що викладач школи Андрій Дзіваковський покидає роботу в школі й назріває потреба залучити нового вчителя скрипки. Тож автор листа цікавиться можливими кандидатурами.

³⁹ Новинки. Памяти Шевченка. *Нова Буковина*. 1913. № 28. 20 квітня. С. 3. Підписано: (юс).

⁴⁰ Новинки. Концерт в честь Ю. Федьковича. *Нова Буковина*. 1913. № 34. 18 травня. С. 2. Підписано: Комітет.

⁴¹ Новинки. Концерт в честь Ю. Федьковича. *Нова Буковина*. 1913. № 41. 11 червня. С. 3. Підписано: Комітет.

⁴² Левицький М. Памяти Федьковича. *Нова Буковина*. 1913. № 49. 9 липня. С. 3.

Чи вдалося знайти когось на заміну, наскільки в цьому була участь С. Людкевича, поки що годі з'ясувати.

Постать скрипаля Андрія Дзіваковського, про якого йдеться, в українському музикознавстві настільки незнана, що годі знайти бодай указівки років його життя, не кажучи вже про якісь біографічні відомості. Знаємо, що Андрій Дзіваковський навчався у Вищому музичному інституті у Львові як скрипаль у класі Є. Перфецького. Періодичні згадки його імені на сторінках «Книги протоколів Музичного товариства ім. М. Лисенка» у 1909–1911 рр. у зв'язку з рішеннями Виділу Товариства знизити йому оплату за навчання або й зовсім ліквідувати її свідчать про його успіхи в навчанні. На засіданні виділу 5 лютого 1912 року повідомляється, що він перестав бути учнем інституту, але вчиться в Є. Перфецького далі⁴³. Лист М. Левицького додає тут дещо з фактичних даних. А. Дзіваковський стає педагогом скрипки в Чернівецькій Музичній школі ім. М. Лисенка, водночас навчається в університеті до 1914 р. За час роботи в Чернівцях А. Дзіваковський бере участь у концертах (у т. ч. пописах школи, концертах пам'яті Т. Шевченка, Ю. Федьковича тощо), про що свідчать часті повідомлення преси з програмами-анонсами концертів чи рецензіями на них⁴⁴. Дальша його доля докладно невідома, є тільки звістка, що згодом він емігрував до США, де був членом Українського співацько-драматичного товариства ім. М. Лисенка в Чикаго.

Пропоновані листи друкуємо вперше. Подаємо їх у повному обсязі, дотримуючись усіх лексичних, синтаксичних особливостей, підкреслень у тексті. Скорочення слів в автографі розкриваємо безпосередньо в тексті у квадратних дужках. Більшість листів датована авторами, однак у тих листах, де бракує авторської вказівки року, доставляємо її за поштовим штемпелем на автографі. Лише на одному листі від З. Левицької (Заморової) (№ 4 в нашій публікації) штемпель дуже змазаний і нечитабельний, а зміст листа не дає інформації для його датування, тому вказівки року тут не проставляємо. У контексті інших листів З. Левицької можемо здогадуватися, що лист стосується 1912 р., але це лише здогади.

Листи Зоні Левицької до Станіслава Людкевича

№ 1

Перемишль 23/XI [1910]

Високопов[ажаний] Пане Доктор!

Не можу добре довідати ся від п[анни] Окуневської⁴⁵ яке діло мали Ви до мене, а картки ніякої від Вас не дістала, тож прошу о письменно інформацію. Я шукала за Вами у Львові, але на дармо.

⁴³ Книга протоколів Музичного товариства імені Миколи Лисенка / підготовка текстів, вст. стаття і коментарі Я. Горака. Тернопіль : Астон, 2014. С. 163.

⁴⁴ Левицький М. Святковане пам'яті Тараса Шевченка, Юрія Федьковича і Миколи Лисенка в Чернівцях. *Нова Буковина*. 1913. № 17. 12 березня. С. 3. Карбулицький І. Концерт «Музичної Школи ім. М. Лисенка» у Вашківцях. *Нова Буковина*. 1914. № 32. 17 червня. С. 2–3 (про концерт 4 червня 1914 у Вишківцях); Оповідки, іменованя і т.п. Заходом учит. збору Музичної Школи ім. М. Лисенка і запрошених артистичних сил... *Нова Буковина*. 1914. № 11. 1 квітня. С. 3 (про концерт 5 квітня в залі «Народного Дому» подана програма).

⁴⁵ Ольга Окуневська (1875–1960) – піаністка, педагог, культурно-освітній діяч. Навчалася у Віденській консерваторії (1892–1895), коротко в М. Лисенка в Києві. Працювала в Перемишльському лицей Руського інституту для дівчат і в музичній школі при ньому (1901–1918), Стрийській філії Вищого музичного інституту (1920–1930). Виступала як сольюча піаністка й концертмейстер. Серед її учнів – Наталія Кміцикевич і Володимир Божейко.

Здоровлю Вас Зоня Левицька

Меморіальний музей Станіслава Людкевича у Львові (далі – ММСЛ). Автограф чорним чорнилом на листівці (8,4 x 13,5 см) із чорно-білою репродукцією картини Маковського «Сімейна справа у мирового судді». Листівка адресована українською мовою С. Людкевичу до Львова до Вищого музичного інституту (Ринок 24). Рік проставлений за поштовим штемпелем.

№ 2

Львів 5/І 1911

В[исоко]Пов[ажаний] Пане Професор!

Хоч я знаю що Ви на мене трохи гнівні за «Піду від вас»⁴⁶, але все таки удаю ся до Вас з новою просьбою. Іменно: дня 13 лютого має бути у Львові концерт тов[ариства] «Просвіта», на яким я маю нібито сьпівати. Хотілаб я між иньшим сьпівати щось Ваше, тому будьте так чемні, як маєте що відповідне для мене (і на концерт «Просвіти»), то надішліть в найкоротшій часі на адр[есу] З[оня] Л[евицька] ул. Земляквского ч. 2. Як здоровля мое позволить, то буду мабуть сьпівати в Станиславі. Там хочу Ваше «Піду від Вас» сьпівати.

З поважанєм

Зоня Левіцка.

ММСЛ. Автограф чорним чорнилом на листівці (8,7 x 13,8 см) із кольоровим зображенням картини Т. Аксентовіча «Русинка». Листівка адресована українською мовою С. Людкевичу до Перемишля в Руську гімназію.

№ 3

Перем[ишль] 6/Х [1912]

В[исоко]пов[ажаний] Пане Доктор!

Жалую дуже що не могла бути в неділю по пол[удні] в Гост[инниці], бо хотіла конечно довідати ся ще від Вас, як устилізувати подане до «Сьвітлого Виділу». Мушу признати ся Вам, що я ще до тепер з ніякими висше поставленими особами не балакала в своїй справі. –

Ми сподіємо ся Вашого приїзду в неділю!

Здоровлю! Зоня Левицька

ММСЛ. Автограф чорним чорнилом на листівці (8,6 x 13,8 см) із чорно-білим погрудним зображенням Моцарта. Листівка адресована С. Людкевичу до Львова у Вищий музичний інститут (Ринок 24). Рік проставлено за поштовим штемпелем.

№ 4

Пер[емишль] 14/ІІІ

В[исоко]П[оважаний] Пане Доктор!

Сеї суботи буду я у Львові, та все таки конечно хотілаб з Вами бачити ся, може в неділю по полудні будете могли жертвувати мені хоч пів години. Я зайду о год. 5-тій до Гостинниці сли ласка заждіть там на мене. Зоня Лев[ицька]

ММСЛ. Автограф чорним чорнилом на листівці (8,8 x 14,2 см) із чорно-білою репродукцією картини Біхмана «Байка». Листівка адресована С. Людкевичу до Львова на Ринок 24 (Вищий музичний інститут).

⁴⁶ «Піду від вас» солоспів С. Людкевича для тенора в супроводі фортепіано на слова Петра Карманського. Солоспів написаний 1907 р., виданий 1910 р.

№ 5

Станиславів 30/XI 922

Високоповажаний Пане Доктор!

Удаю ся до Вас з великою проською, а іменно прошу Вас дуже о прислання мені яких творів на жіночі хори Вашої композиції. Я потребую кілька річий на концерт Шевченка і не маю звідки взяти, тому удаю ся до Вас може Ви мене поратуете. Попередного року співалисьмо «Човен» підложений Вами під музику Мендельсона⁴⁷, що дуже випало удачно. В нашій музичній Інституті даємо популярні концерти різних українських і неукраїнських композиторів, получені з відчитами. Хочемо також дати концертик з Ваших річий, але на се я прошу Вас вже тепер, переслати яку річ новійшу на фортеп'ян, евентуально скрипку, сольоспів, дует або кuartет жіночий. Вибачайте, що труджу Вас і не нарікайте дуже на мене.

Здоровлю дуже сердечно.

З. Замора

ММСЛ. Автограф чорним чорнилом з двох боків картки (18, 6 x 14,2 см). Картка зі слідами поперечного згину. На першій сторінці, перед початком листа, у лівому верхньому куті, запис олівцем рукою С. Людкевича «Біланюк Партер 28 Кор[олеви] Ядв[іги] Сер[еда] Пят[ниця] Суб[ота]».

Від Стефанії Савицької⁴⁸

Високоповажаний Пане Доктор!

Маю до Вас дуже важну справу, в котрій писалам вже тамтого тижня, але на жаль лист мій вернув ся назад через неточну адресу. Але я пишу по раз другий, бо таки мушу о то попросити, чого мені треба.

Іменно моя товаришка Ольга Левицька⁴⁹ подала ся о посаду до Шкільного Союзу

⁴⁷ Ідеться про Людкевичеве аранжування для жіночого тріо (чи жіночого хору) у супроводі фортепіано фортепіанної «Пісні без слів» g-moll (op. 53 № 3) Фелікса Мендельсона-Бартольдї з підкладенням до неї вірша Є. Гребінки «Човен» («Заграло, запінилось синєє море»). Аранжування здійснене 1905 або 1906 р.

⁴⁸ Стефанія Савицька (за чоловіком Матчак, 15 липня 1891, Перемишль – 1 липня 1977 Торонто) – українська громадська діячка, активістка жіночого руху, економіст. Освіту здобула в народній школі, Українському інституті для дівчат у Перемишлі, де потоваришувала з Ольгою Басараб. Училася з О. Басараб у Відні на однорічних жіночих курсах Віденської торгової академії. Після повернення до Львова працювала в банку, була членом товариств «Просвіта», «Жіноча громада». 1918 р. була арештована, а після звільнення з арешту виїхала до Австрії, де брала у Відні участь у заснуванні Українського жіночого союзу. 1921 р. повернулася до Львова, працювала бухгалтером у нафтовій компанії «Прем'єр». Брала участь у проведенні Всеукраїнського жіночого з'їзду у Львові в грудні 1921 р., на якому об'єдналися всі жіночі товариства у «Союз Українок». С. Савицька була обрана до Головного виділу та надзірної Ради цієї жіночої спілки. 1922 р. стала співзасновницею кооперативу домашнього промислу «Українське народне мистецтво». З 1923 р. мешкала у Львові на одній квартирі з О. Басараб, була разом із нею ув'язнена й арештована. 1924 р. випущена з в'язниці, стала почесним членом «Союзу Українок», заснувала журнал «Нова хата». 1931 р. одружилася з військовим діячем і співзасновником УВО Михайлом Матчаком, продовжувала працю в компанії «Прем'єр» до початку Другої світової війни. 1944 р. виїхала з чоловіком до Австрії, а згодом емігрувала до США, де працювала в українській кооперативі «Базар» (у Філадельфії) і в журналі «Союз Українок Америки». Останні роки прожила в Торонто.

⁴⁹ Ідеться про співмешканку С. Савицької по львівській квартирі та її приятельку з років навчання в Перемишльському дівочому інституті Ольгу Михайлівну Левицьку (за чоловічком Басараб, 1889–1924) – громадську діячку Галичини початку ХХ століття, організаторку благодійної діяльності, учасницю «Українського жіночого союзу (Відень) і «Союзу Українок» (Львів), Комітету допомоги цивільному населенню (Відень), дипломату УНР і ЗУНР. Донька громадського діяча Михайла Левицького, родом із Рогатинщини, освіту здобувала в дівочому пансіонаті у Вайсвасері

Краєвого⁵⁰, а що не має нікого зі знайомих протегуючих, звернула ся до мене, чи би я не могла єї кому припоручити. А я памятаючи на те, що В[исоко]п[оважаний] Дир[ектор] добродій людскости, осьміляю ся використати ту доброту і хочу попросити п[ана] Директора, щоби був так ласкавий потрудити ся до п[ана] Брика⁵¹, або кого іншого, що має голос в Шкільнім Союзі і поговорив з ним в справі подання тов[аришки] Левицької. Обставини суть такі, що вже 3 місяці минули, а вона нігде посади дістати не може, а будь що будь їй конче потреба, бо родини вона не має, щоби могла сидіти без занятя.

Тому я дуже прошу п[ана] Дир[ектора] в імені єї і від себе, щоби п[ан] Дир[ектор] щось порадили на те о скільки се можливе. Думаю, що то не буде трудом понад сили, бо п[ан] Дир[ектор] знає ся з тими людьми, а я не маю до кого іншого з тим звернути ся.

Вправді час вже майже опізнений, бо речинець внесеня подань минув тамтого тижня, але може таки що дасть ся зробити, кажуть: краще пізно як ніколи.

Може п[ан] Дир[ектор] за своїми заняттями не має часу чужими справами клопотатись, але прошу тим разом дарувати і таки зробить, що може в тій справі.

Очікуючи на добрі успіхи остаю з глибоким поважанням

Ст. Савіцка

Пер[емишль] 20.10. 910.

ММСЛ. Автограф чорним чорнилом на складеному вдвоє аркуші пожовклого паперу (14,9 x 11 см) зі слідами поперечного згину. Текст на 4-х сторіночках.

(Сілезія) та Українському інституті для дівчат у Перемишлі (1902–1909), а відтак на курсах у Віденській торговій академії. Повернувши до Львова, працювала в страховому товаристві «Дністер», Земельному іпотечному банку у Львові, а в 1910–1911 рр. викладала в торговельній школі. 1914 р. одружилася з Дмитром Басарабом. Політичну кар'єру починала як працівниця уряду Євгена Петрушевича й організаторка жіночої чоти Українських Січових Стрільців. Працювала секретарем українського посольства у Фінляндії, бухгалтером посольства України у Відні, вела розвідницьку діяльність. 1923 р. повернулася до Львова, стала членом Головної управи філії «Союзу Українок», співпрацювала з УВО, була зв'язковою Євгена Коновальця. 1924 р. до квартири, де вона мешкала з С. Савицькою, увірвалася польська поліція, зробила обшук та арештувала О. Левицьку, звинувативши її в шпигунстві на користь Німеччини й більшовицької України. О. Левицьку ув'язнили у львівській тюрмі, вона відмовлялася свідчити, зазнала катувань. 13 лютого 1924 її знайшли повішеною в камері. Похована на Янівському цвинтарі у Львові.

⁵⁰ Крайовий шкільний союз – установа, заснована у Львові 9 лютого 1910 року з представників політичних партій українських централізованих товариств, яка мала керувати українським приватним шкільництвом у Галичині й допомагати їм, особливо звертала увагу на середні школи. Першим головою товариства, керівництво якого припало на час написання цього листа, був Михайло Грушевський. Згодом Союз очолювали Іван Кивелюк, Людовик Сальо. З початком Першої світової війни «Крайовий шкільний союз» перестав діяти, а остаточно зліквідувався 1920 р.

⁵¹ Іван Станіславович Брик (1879–1947) – український учений, філолог, славіст, історик, громадський діяч, педагог, дійсний член НТШ. Освіту здобув у Перемишльській гімназії (1891–1898), університетах Львова (1898–1901), Ляйпцігу, Праги (1901–1902), Відня (1902–1903). У Віденському університеті 1903 р. захистив докторат. Працював викладачем української мови й літератури в українських і польських гімназіях Львова, у Львівському таємному університеті. У роки Першої світової війни потрапив разом із С. Людкевичем до російського полону (1916–1917). Багато працював у товаристві «Просвіта», був головою цього товариства в 1932–1939 роках. Помер у м. Ландеку в Австрії.

Від Людмили Савицької⁵²

Бібрка 25/8 913.

Високоповажаний Пане Доктор!

Вичиталам оповістку в «Ділі» що Ви п[ане] Доктор шукаєте для Стрийської музичної школи учительки музики⁵³. Мій чоловік є від вересня перенесений з Бібрки до Стрия⁵⁴ а тим самим моглаби я обняти згадану посаду. Не маю вправді повної кваліфікації бо лиш семий рік Львівської Консерваторії, але будучи через 7 літ учителькою музики в Перемишкисім Інституті побралам відповідної рутини. Як я учила, то моглаби вже Вам посвідчити пані Ольга Окуневська, яко тогдішня директорка Інститутської музичної школи. А зрештою і Ви самі п[ане] Доктор бували на наших пописах і концертах і чулисте як грали мої учениці. Я розуміє ся рефлектую на другу помічну силу до нижшого курсу, бо головним учителем є здаєсь проф. Пружа⁵⁵. Дужебим була Вам вдячна п[ане] Доктор якбисте могли згадану посаду для мене зарезервувати і мене поручити. В кождім разі прошу мене повідомити.

З правдивим поважанням

Людмила з Левицьких Савицька

ММСЛ. Автограф чорним чорнилом на бежевому аркуші (17 x 13 см), складеному вдвоє. Текст на трьох сторіночках. Перша сторіночка обрамлена фіолетовою рамкою. Сторіночки зі слідом поперечного згину. По лінії поперечного згину остання сторінка тексту трохи надірвана.

Листи від Модеста Левицького

№ 1

Чернівці, дня 6.IV. 913

ул. Ковальська ч. 9

Дорогий Сясю!

У нас починають поправляти ся взаємини. От концерт, який я уряджую на 12 цьвітня с[его] р[оку] ⁵⁶ заповідаєть ся дуже добре. Зібрав ся дуже гарний хор. Сьпіваки

⁵² Людмила Савицька (1879, за іншими джерелами 1881 – 30 травня 1953) – донька Олександра Левицького й Олімпії Вояковської (старшої сестри жінки Михайла Грушевського – Марії Вояковської). Вийшла заміж за греко-католицького священника о. Йосипа Савицького (1882–1943), який у 1928–1929 рр. був членом Стрийської філії Музичного товариства ім. М. Лисенка. Після смерті чоловіка й завершення Другої світової війни емігрувала до США.

⁵³ Ідеться про публікацію: Оповідки. Кваліфікована учителька фортепяну... *Діло*. 1913. № 188. 2 (12) серпня. С. 6. Ось повний її текст: «Кваліфікована учителька фортепяну може в біжучім році одержати посаду під корисними умовами (150–200 К місячно). Зголошення просить ся надсилати найдалше до 1 вересня на адресу Ст. Людкевич, Львів, Чарнецького 26».

⁵⁴ Йосиф Савицький упродовж 1910–1913 рр. працював катехитом у школі в Бібріці, а впродовж 1913–1936 – шкільним катехитом у Стрию.

⁵⁵ Чеха за національністю Пружа згадує В. Котович у «Начерку розвою музичної школи в Стрию» (ММСЛ, Інв. № 3085) як педагога фортепіано заснованої 1910 р. у Стрию при «Стрийському Бояні» музичної школи. У цій школі, за словами автора «Начерку...», «уділювано науку скрипок, яку вів В. Котович, і науку фортепяну, яку уділював чех Пружа В. у себе вдома приватно. Перший працював безплатно, а другий давав відповідний процент тов[ариству] Боян, які то доходи йшли на купно фортепяну». 1913 р. ця школа стала базою для створення філії Вищого музичного інституту в Стрию.

⁵⁶ Ідеться про концерт до 52-х роковин смерті Т. Шевченка, який відбувся 12 квітня 1913 р., зарядом «Товариства для розвитку української пісні, музики й драматичної штуки», головою якого був Модест Левицький. Програма концерту опублікована Оповідки, іменованя і т.п. Товариство для розвитку української пісні, музики та драм. штуки в Чернівцях. *Нова Буковина*. 1913. № 24. С. 3. Серед зазначеної програми – людкевичеві обробки народних пісень «Чорна рілля ізорана» та «Ішов жовняр з війни» для чоловічого хору, хор «За Дорошенка, за нашого пана» (на сл. В. Пачовського й «Гагілки» для жіночого хору). Хорами диригував М. Левицький.

дуже пильно ходять на проби і з великим запалом учать ся. Дуже багато причиняєть ся до сего ся обставина, що дібрані утвори дуже подобають ся. В тім по більшій части Твоя заслуга, бо ти укладав цілу програму і твоїх композицій буде співати ся аж 4. Сі особливо звернули увагу на Тебе і коли тепер постановлено урочисто відсвяткувати ювелей смерті Федьковича і показав ся брак музичних утворів до слів Федьковича, всі одногосно постановили удати ся до Тебе, щоби Ти був так добрий скомпонувати до слів Федьковича якусь кантату чи ораторію чи як Ти се вже назвеш на великий хор (що найменше 100 осіб) з оркестрою або і без неї⁵⁷. Мені поручено удати ся з сею просьбою до Тебе. – Виконуючи ухвалу Комітету, я удаю ся до Тебе з сею просьбою. Для інформації подаю, що згаданий концерт відбудеть ся 14 червня 1913 в поминальну суботу перед Зеленими святами⁵⁸. Проектуєть ся урочиста панахида над гробом Федьковича. При тім буде зо 6 найблизших Січей⁵⁹ з прапорами і лентами, які вийдуть по панахиді з цвинтаря походом через Чернівці до Народного Дому. Концерт відбудеть ся в мійськім театрі по полудні⁶⁰, щоби прибувші Січи могли корпоративно на нім бути. В програму концерту входять крім сподіваної від Тебе кантати, ще хор всеї шкільної молодіжи, хор дівчат шкіл Черновець, хор всіх академічних товариств (межи иньшим, здаєть ся, відспіваєть ся Твоє: «Коли брати я сконаю»⁶¹). Що до твоєї композиції то просимо, о скільки Ти тепер у відповіднім настрою зложити щось цілком після своєї гадки без ніяких витичний ліній з нашої сторони. Одно лише підчеркну. Твоя композиція мала би становити кульмінаційну точку концерту і його головну атракцію. Колиби отже єї не було, то концерт випавби о много меньше урочисто і се дуже вплинулоби на

⁵⁷ Такого твору С. Людкевич не скомпонував.

⁵⁸ Концерт до 25-х роковин смерті Юрія Федьковича було заплановано провести 14 червня 1913 р., у пресі публікувалися навіть повідомлення про «проби» до концерту (Новинки. Концерт в честь Ю. Федьковича. *Нова Буковина*. 1913. № 34. 18 травня. С. 2. Підписано Комітет). Однак напередодні концерту було повідомлено про його перенесення на пізніше (Новинки. Концерт в честь Ю. Федьковича. *Нова Буковина*. 1913. № 41. 11 червня. С. 3. Підписано Комітет). Концерт відбувся лише 2 липня 1913 р.

⁵⁹ Під назвою «Січі» функціонували українські студентські організації, що діяли в другій половині XIX і першій половині XX ст. у Львові, Чернівцях, Відні й Граці. Чернівецька «Січ» була створена з об'єднання студентських товариств «Союз» (з 1875 р.) і «Молода Україна (з 1900) і проіснувала впродовж 1902–1923 рр. Її діяльність у Чернівцях зосереджувалася на культурно-освітній роботі серед українців у Галичині.

⁶⁰ Усі заплановані заходи, крім концерту, не відбулися, можливо, тому, що частково втілювалися раніше. Зокрема, 8 березня 1913 р. у Чернівцях відбулася урочиста церковна відправа за упокій душ Ю. Федьковича, Т. Шевченка й М. Лисенка й концерт у залі «Німецького Дому». Рецензія на концерт: Левицький М. Святковане пам'яті Тараса Шевченка, Юрія Федьковича і Миколи Лисенка в Чернівцях. *Нова Буковина*, 1913. № 17. 12 березня. С. 3. (Новинки).

⁶¹ Ідеться про Людкевичів чоловічий хор а капелла до слів Ю. Федьковича «Як я, браття, раз сконаю», написаний композитором 1905 р. і виданий 1906 й 1911 рр. Перебуваючи в полоні в Перовську, С. Людкевич переробив твір для соло баритона із супроводом чоловічого хору або фортепіано. 1918 р. композитор опрацював слова цієї пісні з іншою мелодією на чоловічий квартет а капелла. У рецензії на концерт 2 липня 1913 р. до 25-х роковин смерті Ю. Федьковича М. Левицький писав: «З осібна згадаю нову у нас композицію Людкевича «Як я браття раз сконаю». В ній наслідують композитор голосами басів дзвонене похоронних дзвонів, при чім тенори виводять похоронне голосіння. Композиція дуже трудна і вимагає дуже субтельного виконання, щоби віддати гадку композитора і викликати бажане вражінє. Заслуга дірїгента, що потрапив сі субтельности підглядіти і виробити. Також і хор мусів вложити дуже багато праці, щоби дірїгент міг ним орудувати після своєї волі». (Левицький М. Пам'яті Федьковича. *Нова Буковина*. 1913. № 49. 9 липня. С. 3).

зміну програми. Тому я в імени своїм і цілого комітету прошу о як найскоршу відповідь, чи можемо на сю кантату числити чи ні?

Здоровлю.

Модест Левицький
комісар залізниць

Додам ще, що кантату я вивчив би, а колиби ти хотів сам вивести, то я наохотнійше на се пристану.

ММСЛ. Рукопис чорним чорнилом на пожовклому аркуші паперу (17,5 x 11,1 см), складеному вдвоє. Текст займає 4 сторінки. Лист із лінією поперечного згину, яка на останній сторінці дуже затерта.

№ 2

Чернівці 16.4.913

Дорогий Сясю!

Перше усього повідомляю Тебе, що наш концерт вже відбув ся і випав доволі гарно. Що до твоїх композицій, то они досить подобали ся, хоч і їх і других творів не міг я як слід виучити задля короткості часу і незіспіваного хору. При мужеськім хорі «Ішов жовняр з війни»⁶² я зробив собі таку комбінацію, що спровадивем я тромпетиста, який грав партію І-го тенора та тамбура, що вибивав такт⁶³. Се гарно виглядало і подобало ся, бо аж треба було повторяти. – Ноти привезу сам до Львова. Приїду в неділю 19/4 зі Стрия о год. 11.40 і зараз поїду трамваєм до Музичного Інститута. Там тобі віддам ноти, поражу ся і поговоримо про решту. – Що до рахунків, то будь ласка вже тепер поінформуй ся, що коштує поодинокий примірник нот, які я взяв (спис їх є у Тебе) щоби знати, яка буде загалом сума. – Дуже Тебе прошу бути 19/4 в неділю о 12-ій в Інституті, бо я їду зараз о год. 2.27 до Тернополя. Моя жінка⁶⁴ лишить ся на двірці⁶⁵, тож я не буду мати багато часу до страчення. – Що до композиції, о яку я просив, то зайшло мале непорозуміння. – Перш усього се певна річ, що твої композиції тут подобають ся, бо тут вже сьпівано Косаря⁶⁶, Вічного Революціонера⁶⁷, Прометею⁶⁸, а отсе аж 4 Твої композиції і всі подобали ся. – Дальше ходить не о спеціальну льокальну композицію, лише о загальну. Федькович, був спеціально буковинським поетом, тому ми хочемо і мусимо його ювелейне сьвято як найвеличавійше обійти а та композиція може мати пристосованя

⁶² «Ішов жовняр з війни» – обробка народної пісні, написана 1909 р. для жіночого хору із супроводом фортепіано. 1912 р. видана в Людкевичевій обробці для чоловічого хору із супроводом фортепіано.

⁶³ У рецензії на цей концерт зазначалося: «Найбільше подобали ся з пісень «Гагілки» Людкевича та народна пісня «Ішов жовнір» в супроводі фортепяна, бубна і труби» (Новинки. Памяти Шевченка. *Нова Буковина*. 1913. № 28. 20 квітня. С. 3. Підписано: (юс).

⁶⁴ Дружина Модеста Левицького – Марія Балько (1880–1940). У цього подружжя було двоє дітей – син Борис і донька Христина.

⁶⁵ Двірць – вокзал.

⁶⁶ «Косар» – чоловічий хор С. Людкевича із супроводом фортепіано або оркестру до слів Т. Шевченка, написаний у Ярославі 1900 р., уперше виданий 1901 р. у Львові.

⁶⁷ «Вічний революціонер» – чоловічий хор С. Людкевича із супроводом фортепіано або симфонічного оркестру до слів І. Франка, написаний 1898 р., уперше виданий 1899 р. 1904 р. композитор зробив другу редакцію твору, яку видано 1906 р. Цей хор часто згадується в тогочасній пресі з назвою «Піснь побіди».

⁶⁸ «Прометея» на слова Т. Шевченка – перша частина кантати – симфонії «Кавказ», написана 1904–1905 рр. у Перемишлі, 1905 р. видана літографією.

і при других нагодах. Сю композицію мігби впрочім Ти сам вивести, а я лише вивчив би. – По сім виясненню, не трачу надії, що Ти може даш ся упросити до скомпонування відповідного утвору. Тему ми умисно не подали в тім переконанню, що композиторови годі приписувати маршрут. Твори Федьковича у Львові є, тож мігбим вибрати собі, що сам схочеш. – Колиби Ти такої не міг нічо зложити, то зроби ласку і вивідай ся адресу Стеценка⁶⁹, ми би спробували діло з ним. – Що до утвору: «Коли брати я скончаю», то також устно розмовимо ся в неділю. Коли зможеш, то принеси до Інститута, сей варянт який хочеш мені дати. – Здоровлю тебе.

Модест.

ММСЛ. Рукопис чорним чорнилом на пожовклому аркуші паперу (17,5 x 11,2 см), складеному вдвоє. Текст займає 4 сторінки. Лист із лінією поперечного згину, яка на останній сторінці дуже затерта.

№ 3

Чернівці 19.V.914.

Дорогий Сясю!

Звертаю ся до Тебе з отсею справою: у мене учить гри на скрипці Дзівіаковський⁷⁰.

З кінцем сего шкільного року він вибирає ся з Черновець і я трачу учителя до скрипки.

Тому звертаю ся до Тебе із запитом, чи не вийшов у Тебе з Муз[ичного] Інститута сего року який такий вихованок, що менше більше рівнабви ся Дзівіаковському артистичними кваліфікаціями і мігби переймити учителювання у мене. Згадував Дзів[аковський], що є хтось з Коломиї (академик).

Дуже пожаданимби було, щоби згаданий кандидат мав державний іспит з музики. Також важне, щоби він мав иньшу ще причину бути в Чернівцях. Приміром Дзівіаковський був студентом університету а крім того учив музики. Се тому важне, бо сей учитель може дістати у мене дуже марну плату. Дзівіаковський побирив спершу 60 а потім 80 К[орон] місячно. Правда, що трафив він на найгірший час, та тепер небогато ліпше. Добре би було, аби згаданий кандидат дав ся тут чути ще перед вакаціями. Здаєть ся 21 червня уряджу попис учеників⁷¹, то мігбим при сім і того кандидата впхати у програму.

⁶⁹ Ідеться про відомого композитора, хорового диригента, педагога, священника й музично-громадського діяча Кирила Григоровича Стеценка (1882–1922). На той момент (почавши, приблизно з 1910 р.) твори К. Стеценка проникали до Галичини (редактор видавництва «Українська Накладня» Ярослав Ярославенко епістолярно контактував зі К. Стеценком і у своєму нотному видавництві опублікував деякі його твори) і в 1912 р. виконувалися на Шевченківському вечорі у Львові (хори «Ніченько ясна» на слова М. Чернявського, «Сон» і «Заповіт» на слова Т. Шевченка виконував «Львівський Боян»). У час написання цього листа С. Людкевич ще не був особисто знайомий зі К. Стеценком. Їхнє знайомство відбулося лише в грудні 1917 р., коли, повертаючи з полону, С. Людкевич зупинився в Києві й у готелі «Савой» (на Хрещатику, 38) мав зустріч із К. Стеценком, О. Кошицем та М. Леонтовичем. Згодом, 1931 р., С. Людкевич напише й опублікує статтю «Кирило Стеценко».

⁷⁰ Андрій Дзівіаковський – скрипаль, навчався в класі Є. Перфецького у Вищому музичному інституті ім. М. Лисенка у Львові (орієнтовно 1909–1912), потім приватно займався ще в Є. Перфецького. З 1912 р. жив у Чернівцях, де працював педагогом скрипки в Музичній школі ім. М. Лисенка, директором якої був М. Левицький, виступав на концертах як скрипаль-соліст (див., наприклад, рецензію: Левицький М. Святковане пам'яті Тараса Шевченка, Юрія Федьковича і Миколи Лисенка в Чернівцях. *Нова Буковина*. 1913. № 17. 12 березня. С. 3). Згодом емігрував до США, де був членом Українського співацько-драматичного товариства ім. М. Лисенка в Чикаго.

⁷¹ Оголошення про попис: Оповістки, іменованя і т.п. Попис учеників Музичної Школи ім. М. Лисенка. *Нова Буковина*. 1914. № 32. 17 червня. С. 3 Підписано: Заряд.; Оповістки, іменованя і т.п. Пригадуємо, що кінцевий попис Музичної Школи ім. М. Лисенка в Чернівцях. *Нова Буковина*. № 33. 21 червня. С. 3. Підписано Заряд.

Сподію ся, що незадовго піchnуть ся штурми Буковинців і на Муз[ичну] Школу⁷², яка досі була непартійна і випадково в руках Галичанина, у моїх. Тож хотівбим поки я ще маю силу розпоряджати школою, як я узнаю за добре. Особливо сподію ся, що з кінцем сего шкільного року прийдуть дві сили буковинські у віденської консерваторії. Одна панна Пігуляківна⁷³, то найби була а другий Томоруг⁷⁴ – народний учитель, дуже зарозуміла штука і сего не хотівби мати. Колиж я заохочу їх, що вже маю умову з другим, то буде все в порядку. – Розумієть ся сей лист строго довірочний і прочитавши його підри, щоби мені не наробив коли прикрости. Жду скорої відповіді і здоровлю

Модест Левицький

надком[ісар] залізниць в Чернівцях ул. Ковальська ч.9.

ММСЛ. Автограф чорним чорнилом на пожовклому аркуші паперу (17,3 x 11 см) з водяними знаками, складеному вдвоє. Текст займає 4 сторінки. Лист із лінією поперечного згину.

Література

1. Арсенич П. Рід Шухевичів. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2005. 264 с.
2. Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832–1944). Київ : Академія, 2004. Том II : Духовенство і Релігійні Згромадження. 570 с.
3. Блажейовський Д. Історичний шематизм Станіславівської єпархії від її заснування до початку Другої світової війни (1885–1938). Львів : Місіонер, 2002. 450 с.
4. Залеський О. З мого життя. *Альманах Станіславівської землі* : збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини / ред.-упоряд. М. Климишин. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто : Видання Центрального комітету Станіславщини, 1985. Том II. С. 122–133 (НТШ, Український Архів, том XXIX).
5. Замора М. Півстоліття дороги до правди. *Україна. Наука і культура* / ред. рада : А. Шпак (голова редакційної ради), В. Гура (заст. гол. ред.), В. Кремень та ін. гол. ред. Н. Тихонова. Вип. 33. Київ, 2005. С. 160–265.
6. Звіт Виділу Товариства «Руский Інститут для дівчат в Перемишлі» за рік 1902. Перемишль : 3 друкарні Льва Шварца, 1902.
7. VIII Звіт дирекції ліцея Руского Інститута для дівчат в Перемишлі з правами державних шкіл за рік шкільний 1910/11. Перемишль : 3 друкарні гр. кат. «Капітули», 1911.

⁷² Ідеться про Музичну школу ім. М. Лисенка в Чернівцях, директором якої був М. Левицький.

⁷³ Мовиться, мабуть, про Наталію Пігуляк, доньку Юстина Григоровича Пігуляка (1845–1919) – художника і громадського діяча Буковини. Наталія була піаністкою, випускницею Віденської консерваторії. Вона стала прототипом головної героїні – піаністки Аглаї – у повісті О. Кобилянської «За ситуаціями».

⁷⁴ Теофіль Дмитрович Томоруг (1891–1952) – український інженер, поручник УГА. Уродженець с. Василі (нині Заставнівського р-ну Чернівецької обл.) з шляхетської родини. У 1902–1904 р. навчався в державній німецько-українській гімназії в Чернівцях, по закінченні якої мешкав в тому ж місті. У роки I Світової війни воював на російському й італійському фронтах, потрапив в італійський полон. 1918 р. став на службу четарем УГА у Станіславові. Організував автомобільні майстерні Начальної Команди Галицької Армії (НКГА), якими командував до переходу УГА за Збруч. 1919 р. іменованний поручником піхоти при ДСВС. У роки ЗУНР був автореферентом при Державному секретаріаті. 1920 р. втік від більшовиків і потрапив до Чехії, де перебував у таборі для інтернованих українських вояків у Йозефові (1920–1923). Викладав на курсах експлозивних моторів, склав іспит в «Українській еміграційній гімназії», студіював інженерію в Чеській вищій технічній школі в Празі. Був головою «Українського Академічного Автоклубу». 1930 р. завершив вищі студії, отримав статус мірничого інженера. З 1931 р. працював у Брно, з 1937 р. – у Словаччині. У кінці 30-х років повернувся до Рахова, був головою Української національної ради в Рахові, за що потрапив до в'язниці після окупації Карпатської України угорськими військами. Вийшовши на волю, виїхав до Словаччини, жив у Баварії, а 1948 р. емігрував до США. В Америці був членом Українського конгресового комітету Америки (УККА) і засновником УККА в Сан-Франциско.

8. Книга протоколів Музичного товариства імені Миколи Лисенка / підготовка текстів, вст. стаття і коментарі Я. Горака. Тернопіль : Астон, 2014. 424 с.
9. Книга протоколів Музичного товариства ім. Миколи Лисенка (1922–1939 рр.) / підготовка текстів, коментарі, післямова Я. Горака. Львів : Априорі, 2019. 756 с.
10. Левицький М. Памяти Федьковича. *Нова Буковина*. 1913. № 49. 9 липня. С. 3.
11. Левицький М. Сьвяткованє памяти Тараса Шевченка, Юрія Федьковича і Миколи Лисенка в Чернівцях. *Нова Буковина*. 1913. № 17. 12 березня. С. 3.
12. Людкевич С. З музичних пописів. *Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи / упоряд., редакція, примітки З. Штундер*. Т. 2 Львів : Видавництво М. Коць «Дивосвіт», 2000. Том 2. С. 432–434.
13. Людкевич С. Попис елевів Музичного інституту в Станіславі. *Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи / упоряд., редакція, примітки З. Штундер*. Львів : Видавництво М. Коць «Дивосвіт», 2000. Том 2. С. 473.
14. Магунь М. Епістолярна спадщина Михайла, Марії та Катерини Грушевських. *Листування Михайла, Марії та Катерини Грушевських / упорядник М. Магунь ; науковий консультант Л. Винар*. Львів : Мульти-Арт, 2008. С. 7–23.
15. Медведик П. Діячі української музичної культури (Матеріали до біо-бібліографічного словника). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів НТШ, 1996. Том ССХХХІІ : Праці Музикознавчої комісії. С. 464–558.
16. Меморіальний музей Станіслава Людкевича у Львові. Фонди музею. Інвентарні № 3085, 3090.
17. Митці України : енциклопедичний довідник / за редакцією А. Кудрицького. Київ : Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 1992. 848 с.
18. Новинки. Концерт в честь Ю. Федьковича. *Нова Буковина*. 1913. № 34. 18 травня. С. 2. Підписано: Комітет.
19. Новинки. Концерт в честь Ю. Федьковича. *Нова Буковина*. 1913. № 41. 11 червня. С. 3. Підписано: Комітет.
20. Новинки. Памяти Шевченка. *Нова Буковина*. 1913. № 28. 20 квітня. С. 3. Підписано: (юс).
21. Оповідки. Кваліфікована учителька фортепяну... *Діло*. 1913. № 188. 2 (12) серпня. С. 6.
22. Оповідки, іменованя і т.п. Попис учеників Музичної Школи ім. М. Лисенка... *Нова Буковина*. 1914. № 32. 17 червня. С. 3. Підписано: Заряд.
23. Оповідки, іменованя і т.п. Пригадуємо, що кінцевий попис Музичної Школи ім. М. Лисенка в Чернівцях... *Нова Буковина*. 1914. № 33. 21 червня. С. 3. Підписано Заряд.
24. Оповідки, іменованя і т.п. Товариство для розвитку української пісні, музики та драм. штуки в Чернівцях... *Нова Буковина*. 1913. № 24. 6 квітня. С. 3.
25. Толошняк Н., Ничай Л. Діяльність Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Станіславі. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Мистецтвознавство»*. Вип. ІІ. Івано-Франківськ, 2000. С. 21–36.
26. Український інститут для дівчат у Перемишлі (1895–1995). Ювілейна Книга Пам'яті до 100-річчя заснування / редкол. І. Гнаткевич, І. Дзядик-Сухорська та ін. Дрогобич : Відродження, 1995. 168 с.
27. Штундер З. Станіслав Людкевич. Життя і творчість. Львів : Бінар-2000, 2005. Том 1 : 1879–1939. 636 с.